

Temarecension

Palmebiografier

Intresset för det uppklarade mordet har varit stort, ja så väldigt att det länge skymt kunskapen om statsmannen och politikern Olof Palme och hans gärning. Under de senaste åren har skett en förändring: Flera biografier har utkommit och nya är på väg. Det finns därför skäl att botanisera lite i denna stora litteratur. Två reservationer ska dock göras:

1. Med ett undantag tas här endast upp litteratur skriven efter Palmes död. Mycket skrevs redan under Palmes livstid.
2. Alla som skrivit om politisk historia under perioden 1960–1986 berör Olof Palme. Här tas endast de verk upp där Palme är central.

Det regelbekräftande undantaget är Bertil Östergrens bok *Vem är Olof Palme?* (1984, 376 s.). Östergren kände Palme väl. De hade samarbetat i Sveriges Förenade Studentkårer och de blev ganska hätska motståndare i 1959 års studiesociala utredning. Östergren understryker Palmes överklassbakgrund. Han talar om Palmes internationella engagemang, men framhäver att han sysselsatte sig väsentligt mer med tredje världen än med kommunistiska staters övergrepp. Östergren gör många goda iakttagelser, men grundtonen är kritiskt negativ. När han refererar omdömen om Palme blir det fler negativa än positiva bilder. Till de starkt negativa hör Gösta Bohmans och Per Ahlmarks. En del av det som hör hemma i den positiva vågskålen går Östergren förbi, bland annat engagemanget för kvinnors rättigheter.

I svaret på den fråga som ställes, vem Olof Palme är, säger Östergren att Palme är särskilt sympatisk som privatperson, att han har ett mycket gott minne och ett oerhört människointresse. Likaså menar Östergren att Palme representerar en radikaliserings av svensk socialdemokrati. Han anser vidare att Palme förändrats och det till det sämre. Han har, enligt Östergren, inte som Per Albin Hansson och Tage Erlander lyckats förbli densamme under statsministerskapets påfrestningar. Avslutningsvis ställer Östergren frågan om det var så lyckat att Tage Erlander och Olof Palme inledde sin bekantskap över en pyttipanna söndagen den 23 september 1951.

Mycket snabbt efter Olof Palmes död kom *Boken om Olof Palme. Hans liv, hans gärning, hans död* (1986, 240 s.). Till stor del är det fråga om en berättelse i ord och bilder om Palmes liv med Hans Haste som ciceron. Även nära medarbetare till Palme har skrivit, bland annat finns Ingvar Carlssons tal från Olof Palmes jordfästning med. Av liknande slag är den bok som

Gunnar Fredriksson redigerat, *Olof Palme* (1986, 89 s) även den med en stor bildkavalkad. Förutom Fredrikssons bidrag finns bland annat minnesord av Bruno Kreisky, Edward Kennedy och Henry Kissinger.

Dödsåret, 1986, kom också Dieter Strands *Med Palme. Scener ur en partiledares och statsministers liv* (221 s.). Det är en omtryckning med tillägg av *Palme igen?* från 1980. Strand följde med Palme i en hel valrörelse och boken ger en stark närvarokänsla. Bland annat framträder bilder av Palmes nära relationer till journalister och av hans förtrogenhet med olika svenska orter.

En ambitiös Palmebiografi utkom 1989 skriven av journalisten, radio- och tv-mannen Björn Elmbrant: *Palme* (391 s.). Elmbrant hade som politisk reporter följt Olof Palme och mycket av det politiska skeendet. Han bygger på befintlig litteratur och en del primärkällor, dock inte Palmes eget material. Dessutom har han gjort en stor mängd intervjuer främst med dem som arbetat nära Olof Palme.

Elmbrant går snabbt förbi Palmes bakgrund och uppväxt. Det är politikern han intresserar sig för. Drygt tre fjärdedelar av boken handlar om statsministern och oppositionsledaren. Författaren är generös med egna ställningstaganden och snabb att tala om vad som var rätt och fel. Grundinställningen till Palme är positiv, men där finns också många kritiska kommentarer. Om tiden för Palmes politiska genombrott skriver Elmbrant: "Palme var en briljant talare. Men som debattör var han sämre, impulsiv och ojämn." I en sammanfattning menar Elmbrant att Palmes politiska liv i hög grad är "en berättelse om hur det mesta successivt går åt helvete för honom". Vidare skriver han att Palme

överlevde fyra dåliga eller halvtaskiga val i rad innan framgången kom. Han stod ut med en ovanligt hård och uthållig förtalskampanj. Tillsammans med sin familj levde han under femton år periodvis under mordhot. Sammantaget pekar detta på ett ovanligt personligt mod, en nästan omänsklig viljestyrka och en förmåga till hög svansföring även i motgångens stund.¹

Palmes utrikespolitiska aktivitet får inte så stort utrymme hos Elmbrant med undantag för Vietnamfrågan och försöken till medling mellan Iran och Irak. I den långdragna striden om löntagarfonder framstår Palme hos Elmbrant som passiv, medan LO är pådrivande.

Kjell-Olof Feldt hade som finansminister en mycket central roll när Palme återkom som statsminister 1982. Han avgick som statsråd 1990 och gav därefter en öppen skildring av tiden i regeringen, *Alla dessa dagar. I regeringen 1982–1990* (1991, 499 s.). Feldt uttalade sig för möjligheten till privata alternativ inom den offentliga sektorn, men det var en tanke som kraftfullt bekämpades av socialminister Sten Andersson, och Andersson fick här fullt stöd av

statsministern. Enligt Feldts beskrivning kunde Palme lägga sig i ärenden både för mycket och för lite. Han engagerade sig i löneförhandlingarna 1985 så att statens förhandlare, civil- och finansministrarna, blev överkörda, men senare på året då Feldt skulle redogöra för budgetläget började Palme leka med en blockflöjt, och Feldt avslutade snabbt föredragningen. Än värre var det när Feldt redogjorde för planerna på att slopa kreditregleringen. Då blev Palmes kommentar: ”Gör som ni vill. Jag begriper ändå ingenting.” Den bild som Feldt ger är den av en trött och slutkörd Palme, tyngd av egna problem, men som dock efter hösten 1985 återvann en del av sin vitalitet.

Ett mycket viktigt bidrag till Palmelitteraturen står statskunskapsprofessorn Olof Ruin för. Han har skrivit 21 sidor i dubbelspalt i *Svenskt Biografiskt Lexikon*, en artikel som kom 1994. Ruin tillhör den krets som etablerade kontakt genom 1959 års studiesociala utredning, där Ruin var sekreterare. I artikeln finns en utförlig redogörelse för alla Palmes skrifter. Författaren har dock inte haft tillgång till Palmes arkiv. I grunden är Ruin positiv, men han bemödar sig om att formulera välavvägda omdömen. Bland annat säger han att Olof Palme från modern ärvt ”hård arbetsmoral och socialt engagemang, distans och viss blyghet, enkelhet i vanor och behovslöshet, ett gott minne som också kunde leda till viss längsinthet och oförsonlighet”. Ruin understryker att när Palme började sin andra statsministerperiod 1982 var situationen en annan än 1969. Vid det första tillfället fortsatte han den gamla regeringens program, medan han och hans kolleger vid det andra tillfället var både återställare och förnyare. Ruin talar om motsättningarna gentemot LO och i fråga om försvars- och utrikespolitik. En summering blir:

All publicitet och all polemik som P var in dragen i slet på honom. Naturligtvis var han själv inte utan skuld till denna ständiga högs pänning. Han drogs till massmedia; statistik visar t ex att han under sina dryga tre år som statsminister under 1980-talet uppträdde i TV inte mindre än 634 gånger. Han deltog i debatter med en intensitet, emotionalitet och fränhet som inte avtog. Mot slutet tycktes han dock tröttare än förr, mer sliten och mer irriterad.²

Christer Isaksson, politisk journalist, utgav 1995 *Palme privat. I skuggan av Erlander* (254 s.). Boken ger inte mycket nytt om Palmes uppväxt och hans politik. Ett särskilt kapitel handlar om hatet emot honom, ett annat om ”Palme privat”, om hans vänner och familjeliv. Slutkapitlet heter ”Olof Palmes hemlighet” och handlar om Palmes vänskapsrelation med fotografen Eva Rudling från 1974 och framåt.

År 1996 utkom *Olof Palme. Den gränslöse reformisten* (218 s.). Författare var Peter Antman, doktorand i idéhistoria, och Pierre Schori, statsråd och tidigare medarbetare till Olof Palme. Antman skrev om Palmes inrikespo-

litik, främst den ideologi som drev honom, medan Schori behandlade utrikespolitiken. Båda är starkt positiva till Palmes verk man kan se skriften som en kraftig plädering för de idéer som burit Palme. Antman har noter till sin framställning, medan Schori ger en sammanfattning av de stora frågorna från Vietnamkriget till kampen mot hunger och fattigdom.

År 1996 hade det gått tio år sedan mordet. En dokumentärfilm gjordes om "Olof Palme, människan och politikern", och sändes i Sveriges Television. På grundval av tv-programmet tillkom boken *Berättelser om Palme* i samtal med Tom Alandh och Birgitta Zachrisson (1996, 238 s.). De som intervjuas om Palme är nära släktingar och medarbetare, men också de som är mindre positiva eller negativa, som Jan Guillou och Gösta Bohman.

Journalisten och tv-redaktören Jonas Gummesson publicerade 2001 *Bland nazister och spioner. Olof Palmes ungdomsår* (250 s.). Boken är inte ett försök att allsidigt belysa Palmes ungdomsår, utan det är fråga om ett framhävande av det faktum att det fanns nazister i hans släkt och även exnazister bland tidiga bekanta. Likaså lyfter Gummesson fram att Palme en kort tid var engagerad i den svenska säkerhetstjänsten, och han gör en koppling till den senare IB-affären.

En radikalt annorlunda inställning har Thage G. Peterson i *Olof Palme som jag minns honom* (2002, 439 s.). Författaren är en kollega som länge och nära samarbetat med Palme, i SSU, som statssekreterare och som statsråd. Boken innehåller inga källhänvisningar utan bygger på författarens minnesbilder. Det är därför heller inte fråga om en helhetsbild utan det handlar om Palme i relation till författaren. Kronologin är inte viktig; istället finns det en systematik, fråga efter fråga. Vad som bland annat framkommer är att Palme tyckte illa om löntagarfonder, kanske lika illa som Kjell-Olof Feldt, men att han ställde sig bakom dem för att hålla ihop rörelsen och markera enighet med LO. Peterson är inte blind för Palmes svagheter eller felsteg, men det är ändå fråga om ett kärleksporträtt. Rörande blir det när Peterson beskriver hur han vid ett tillfälle sagt att han tyckte väldigt mycket om Palme som människa. Palme ska ha skinit upp och sagt: "Det är så få som har sagt så till mig."

En utgångspunkt för statskunskapsprofessorn Erik Åsard när han redigerade *Politikern Olof Palme* (2002, 232 s) var en omröstning som hölls vid millennieskiftet bland *Dagens Nyheter*-läsare om århundradets viktigaste svenska politiker. På särklassig första plats kom Olof Palme. Boken består av 14 kapitel av lika många författare. Bland annat behandlar Jan Eliasson, Hans Dahlgren, Wilhelm Agrell och Ann-Marie Ekengren skilda aspekter av utrikespolitiken. Gunnela Björk, Björn Elmbrant, Kurt Johannesson och Brigitte Mral skriver om Palme och medierna och Palme som retoriker. En viktig uppsats är Gunnel Karlssons om "Olof Palme och jämställdhetspolitiken på 1970-talet". I motsats till flera av bidragen har denna noter, och förfat-

taren sätter på ett förtjänstfullt sätt in Palmes insatser för jämställdheten i sitt sammanhang. Palmes efterföljare, Ingvar Carlsson, står för en kort uppsats av betydelse. Han nämner bland annat att han själv engagerade sig för en förnyelse av den offentliga sektorn. Palme deltog inte i den debatten, och överhuvudtaget menar Carlsson att den beskrivning är felaktig som går ut på att Palme lade sig i alla frågor –han hade tvärtom önskat att Palme skulle ha engagerat sig mer i hans frågor.

År 2006 utkom *Olof Palme. Med verkligheten som fiende* (580 s.). Författare är Claes Arvidsson, ledarskribent på *Svenska Dagbladet*. Överlag är han kritisk. När det gäller Palmes uppväxt och ungdom bygger Arvidsson mycket på Jonas Gummessons bok. Arvidssons framställning är inte kronologisk utan mer systematisk, och han uppehåller sig mest vid sådant som kan läggas Palme till last. Han talar om statsministerns ”trixande och fixande” och säger att han såg USA som ett hot medan han strök Sovjet medhårs. I slutkapitlet ställs frågan om vem Palme var. Författaren talar om den personkult som fanns kring honom och om hans tävlingsvilja och menar att han förstörde motsättningen mellan arbete och kapital. Palme var, enligt Arvidsson, mer president än statsminister: Det fanns en Palmefaktor. Andra var visserligen betydelsefulla för politiken, men Palme var viktigast. Till det positiva hörde att han var viktig som opinionsbildare för tredje världen. Arvidsson ser Palme som en eklektiker. Han red tidsandan, men till slut blev hans politik ett offer för densamma. Då var det en ny tid.

Så kommer vi till åren 2008–2010, då de stora böckerna om Olof Palme har utkommit. De är Kjell Östbergs *I takt med tiden. Olof Palme 1927–1969* (2008, 427 s.) och *När vinden vände. Olof Palme 1969–1986* (2009, 447 s.) samt Henrik Berggrens *Underbara dagar framför oss. En biografi över Olof Palme* (2010, 714 s.). Kjell Östberg är professor i historia vid Södertörns högskola. Även Henrik Berggren har genomgått forskarutbildning i historia, men är mest känd som tidigare kulturchef på *Dagens Nyheter* där han idag är ledarskribent. Båda författarna har gått igenom ett mycket stort material, inklusive Olof Palmes eget arkiv. De har gjort omfattande intervjuer och läst mycken litteratur kring ämnet. Östberg belägger alla sina faktauppgifter med en uppsjö av noter. Berggren gör i samband med varje kapitel en sammanfattande översikt över det material och den litteratur som ligger till grund för det.

Kjell Östberg har lett ett forskningsprojekt om Palme vid Samtidshistoriska institutet i Södertörn. Inledningsvis anger han sina utgångspunkter. Han anknyter till litteratursociologen Johan Svedjedal som menar att man vid skrivandet av en biografi bör ordna materialet så att läsaren själv får dra sina slutsatser, dock efter de riktlinjer författaren dragit upp. Det är svårt att hitta en personlighetens kärna, men Östberg söker ett tema kring vilket framställningen kan växa och också avgränsas, och tiden med dess skiftningar

blir för författaren detta ledmotiv. Tidsandan ändrar karaktär ett par gånger under perioden 1950–1986 och Östberg söker visa hur Palme förhåller sig till dessa skiften. Östberg närmar sig Palme från vänster. Två gånger har han hört eller varit nära Olof Palme: en gång som gymnasist då han greps av Palmes engagemang mot apartheid, en gång som ung student då han ville bua ut Palme i samband med kårhusockupationen.³

Östbergs grundläggande inställning till Palmes karriär och gärning framgår redan av boktitlarna. Första delen som går fram till att Palme blev statsminister är en *success story*. Den begåvade unge mannen är i takt med tiden. Han kommer visserligen från en högborgerlig miljö, präglad av kallakrigsstämningar, men han kan avläsa tiden, och kan svänga med den. Han blir de intellektuellas älskling. Som statsminister drabbas han av den ena krisen efter den andra. Han förlorar fotfästet bland de radikala intellektuella, både genom IB-affären och sedan i kärnkraftsfrågan. När han 1982 kommer tillbaka som statsminister har vinden definitivt vänt. I ett nyliberalt paradigmskifte är han verkligen inte i takt med tiden, och den roll han kunnat spela hos de intellektuella får han inte tillbaka.

Båda Östbergs böcker är fyllda av intressanta sakupplysningar. Bland annat framgår det att farmodern, Hanna Palme von Born, var älskarinna åt den judiske författaren Oscar Levertin, men ändå senare kunde uttala starkt antisemitiska fördomar. Redan efter den första halvan av den första boken blir det tydligt att det kan vara svårt att svänga samtidigt som tiden svänger eller med Östbergs ord: ”Under 1950-talet var ett engagemang i en provästlig underrättelseverksamhet okontroversiellt, ja kanske något beundransvärt. I början på 1970-talet blev det en kvarsten runt Olof Palmes hals.”⁴

Olof Palme hade blivit partiledare och statsminister under stort jubel, men problemen kom mycket snart, först med gruvstrejken i Kiruna och sedan med andra protester mot matpriser. Valet 1970 var en socialdemokratisk motgång, och Palme lyckades förstöra den goda relation som Erlander haft till Centern och Gunnar Hedlund. Östberg konkluderar att vinden redan ett år efter partiledarvalet vänt för Olof Palme. Hans engagemang mot USA:s krigföring i Vietnam, bland annat bombningarna av Hanoi julen 1972, appellerade till radikaler. Han fick god press i utlandet, och Östberg berömmar honom för att han klarade jämviktsriksdagen 1973–1976 så väl. Men han var inte duktig på att bygga broar till andra partier; han hade hyggliga relationer med Gunnar Helén och Ola Ullsten men dåliga med Thorbjörn Fälldin, Gösta Bohman, Ulf Adelsson, Carl Bildt, Per Ahlmark och Bengt Westerberg.

År 1970 framstod Palme som en Europaentusiast, men följande år föll han till föga för partiets EEC-kritiker. Och så var det IB. ”Ingen enskild händelse torde ha varit så skadlig för Olof Palmes personliga relationer till tidens radikala strömningar och de intellektuella som IB-affären 1973–74.”⁵

Avslutningsvis ställer Östberg frågan: ”Vad drev Olof Palme?” han svarar att Palme var en tävlingsmänniska, ärelysten. Grundläggande var dock en inre övertygelse att världen går att förändra, liksom politikens glädje (*the joy of politics*).

En kvardröjande undran efter läsningen av de 875 sidorna är om Östberg lägger alltför stor vikt vid relationen till de intellektuella. När Palme förlorade fotfästet i dessa kretsar kunde han kanske ha försökt bli en samlande gestalt i svenskt politiskt liv. Men det blev han inte, och försökte det nog heller inte. Motsättningarna om svensk utrikes- och försvarspolitik var exceptionellt stora åren 1982–1985. Med en annan jämförelse: ville Palme vara en svensk Willy Brandt, absolut inte en Helmut Schmidt.

Med det stora intresse Kjell Östberg har för tiden och dess förändringar är det naturligt att han är flitig med att lyfta fram tecken på förändrad tidsanda. Inte minst tar han skönlitteraturen till hjälp. Men faktum är att Henrik Berggren är än mer intresserad av att skildra tidsandan. Ibland kan man fråga sig om det är tiden han biografierar mer än Palme. Berggrens bok är dock mycket välskriven. Vart och ett av de 17 kapitlen inleds med två citat, vanligen ett med anknytning till Palme och ett med vidare syftning. Bokens titel kommer från ett franskt ordspråk: ”Les beaux jours sont devant nous”, vilket Palme citerat 1968.

Berggrens breda tidsskildringar gör att en sjättedel av boken handlar om Olof Palmes bakgrund och liv fram till tjugo års ålder, och att endast den sista tredjedelen av boken handlar om Palme som statsminister. Den dramatik som finns hos Östberg, med första delen som en framgångssaga och andra delen om en tid i motvind, är betydligt mindre tydlig hos Berggren. Båda författarna ger stort utrymme åt året 1973, Berggren dock med annan tonvikt. Han menar att Palme då framträdde som ”en ytterst effektiv och kylig ledare”. Så var det under gisslandramat vid Norrmalmstorg och likaså vid tillslaget mot Guillou och Bratt. I den sistnämnda frågan är Berggren mindre kritisk än Östberg, men även han menar att arresteringen av de båda *FiB*-journalisterna var ett missgrepp. Palme var också, enligt Berggren, duktig på att hantera riksdagen under dess jämviktsperiod 1973–1976.

En personlig summering av de båda stora Palmebiografierna blir att Berggrens bok bjuder på mycket av återupptäckandets – eller möjligen nyupptäckandets – glädje från de skilda epokerna, medan Östberg tydligare har Palme i centrum och analyserar hans handlande och handlingsalternativ.

Ytterligare en Palmebiografi utkom 2010. Det är en innehållsrik skrift på 128 sidor, som ingår i den stora statsministerboxen, där våra senaste 22 statsministrar porträtteras. Författare är Klas Eklund, ekonom och nära medarbetare till Kjell-Olof Feldt och därmed också till Olof Palme. Genom att ha

samarbetat med den biograferade är Eklund unik bland dem som skrivit de 22 biografierna. Väl sammanfattar Eklund tiden och Palmes dilemma:

1950- och 1960-talen var en period av makalösa framgångar, både ekonomiskt och politiskt – för socialdemokratin i allmänhet och den uppåtgående Olof Palme i synnerhet. I bjärt kontrast till detta står det stormiga 1970-talet, med ekonomisk stagnation, valförlust och intern förvirring. 1980-talet ser ett försök till återhämtning – ofullgånget och med svåra interna partistrider som följd. Det var i dessa svårnavigerade vatten Olof Palme skulle styra Sverige.⁶

Eklund har också ett summerande avsnitt om arvet efter Palme. Han hävdar där att som statsminister grep Palme in i regeringsarbetet mer än vad Erlander gjorde. Han var en lysande retoriker, men hans formuleringsglädje kunde leda fel. Det var sålunda inte bra att kalla informatörerna i SAF för ”hatets och illviljans kolportörer”. I frågan om jämställdhet lämnade han ett positivt arv efter sig. Löntagarfonderna var emellertid ett misslyckande, liksom den ekonomiska politiken under 1970-talet. Palme var en stor internationalist, men hans insatser byggde på en bipolär värld. Han tog därför aldrig stark ställning för baltisk frigörelse. Svenskt medlemskap i EU sade han också nej till.

Slutligen hävdar Eklund att Palme inte var en gåta. Han kunde vara hal och skarva som i frågan om IB och om Geijer, men han kallade sig för en demokratisk socialist, och så såg han sig.

Sverker Oredsson

Noter

1 Björn Elmbrant, *Palme*, Sthlm 1989, s. 327.

2 *Svenskt biografiskt lexikon*, s. 635.

3 *Historisk tidskrift för Finland* 2009:4, s. 478.

4 Kjell Östberg, *I takt med tiden. Olof Palme 1927–1969*, Stockholm 2008, s. 175.

5 Kjell Östberg, *När vinden vände. Olof Palme 1969–1986*, Stockholm 2009, s. 148.

6 Klas Eklund, *Olof Palme*, Serien Sveriges statsministrar under 100 år, del 16, Stockholm 2009, s. 18.